MÜTEFEKKİR
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of THEOLOGY
e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 13 • sayı / issue: 25 • Haziran / June 2026 • 303-322

Celâleddîn ed-Devvânî'nin "Fâu'l-Fasîha" Hakkındaki Risâlesinin Edisyon Kritiği

Rıfat IŞIK
Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Konya/Türkiye, rifatisik@selcuk.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7596-8874, doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1780064.

Araştırma Makalesi

Süreç
Geliş Tarihi: 08.09.2025
Kabul Tarihi: 06.03.2026
Yayın Tarihi: 16.06.2026

Hakem Değerlendirmesi:
Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.
Benzerlik taraması:
Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
Etik Beyan:
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.
Tarafsızlık:
Yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.
Finansman:
Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
Çıkar Çatışması:
Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.
Yazar Katkı Oranı:
Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.
Yapay Zekâ Beyanı:
Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Öz

Bu çalışma, Celâluddîn ed-Devvânî'nin *el-Fâu'l-faṣîha* adlı risâlesinin edisyon kritiğini yaparak eserin dil bilimsel içeriğini incelemektedir. Araştırma kapsamında, eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan toplam yedi nüshası tespit edilmiş olup, tahkik sürecinde tamamı Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Hacı Beşir Ağa, Halet Efendi, Pertevniyal ve Hamidiye Koleksiyonu nüshaları esas alınmıştır. Araştırma, müellifin hayatı, eserleri, metnin tahkiki, müellife aidiyeti, müellifin eserde takip ettiği metot, nüshaların tavsifi ve içeriğinin analizi ile sınırlıdır. Çalışmanın amacı, dil bilim ve belagat alanlarında önemli bir yer tutan "fâu'l-faṣîha" kavramını Devvânî'nin yaklaşımı çerçevesinde ortaya koymak ve bu alandaki tartışmalara katkı sağlamaktır. Bu yönüyle araştırma, hem ilgili kavramın detaylı bir incelemesini sunması hem de Türkiye'de yeterince tanınmayan Devvânî'nin ilmî mirasını görünür kılması bakımından önemlidir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, metin analiz tekniğine dayalı edisyon kritik yaklaşımı kullanılmıştır. Bu doğrultuda farklı nüshalar karşılaştırılarak güvenilir bir metin oluşturulmuş ve ardından içerik analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, müellif "fâu'l-faṣîha" kavramını ayrıntılı biçimde ele alarak el-fâu's-sebebiyye, el-fâu't-ta'kibiyye ve fâu'l-cezâ harflerinden farklarını sistematik şekilde ortaya koymuştur. Bunu yaparken görüşlerini ayet ve şiirler gibi kaynaklardan yaptığı istişhâdlarla temellendirmiştir. Ayrıca Devvânî'nin, önceki dilcilerin görüşlerini değerlendirerek konuya özgün katkılar sunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, risâlenin hem dil bilimsel hem de belagat ilmindeki yeri bakımından önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve edebiyatı, El yazma eserler, Celâluddîn ed-Devvânî, Dil bilim, el-Fâu'l-faṣîha.

Atıf
Işık, Rıfat. "Celâleddîn ed-Devvânî'nin "Fâu'l_Fasîha" Hakkındaki Risâlesinin Edisyon Kritiği". *mütefekkir 13*/25 (2026), 303-322 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1780064.

Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International lisansı altında lisanslanmıştır.

A Critical Edition of Jalāl al-Dīn al-Dawānī's Treatise on "*al-Fā'al-Faṣīḥa*"

Rıfat IŞIK
Associate Professor, Selçuk University, Faculty of Letters, Konya/Türkiye, rifatisik@selcuk.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7596-8874, doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1780064.

Research Article

History
Received: 08.09.2025
Accepted: 06.03.2026
Published: 16.06.2026

Referee Assessment:
This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.
Plagiarism:
This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.
Ethical Statement:
This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.
Impartiality:
The author has not been involved in any stage of the article evaluation and publication process; the peer review process has been completed in accordance with the principles of scientific impartiality.
Funding:
The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.
Competing Interests:
The author declares that have no competing interests.
Author Contribution Ratio:
The study was conducted by a single author.
Artificial Intelligence Statement:
Artificial intelligence tools were not used in the preparation of this study.

Abstract

This study examines the linguistic content of Jalāl al-dīn al-Dawānī's treatise *al-Fā'al-Faṣīha* through a critical edition. Within the scope of the research, seven manuscript copies preserved in Turkish libraries were identified, and those from the Hacı Beşir Ağa, Halet Efendi, Pertevniyal, and Hamidiye collections of the Süleymaniye Library were used as primary sources. The study is limited to the author's life and works, the attribution of the treatise, the method employed, the description of the manuscripts, and the analysis of their content. The aim is to analyze the concept of "al-fā'al-faṣīḥa" within al-Dawānī's framework and contribute to ongoing discussions in linguistics and rhetoric. The study is significant for offering a detailed examination of this concept and for introducing al-Dawānī's relatively underrecognized scholarly legacy in Turkey. A qualitative research design was adopted, employing a critical edition method based on textual comparison and content analysis. The findings reveal that the author systematically explains "al-fā'al-faṣīḥa" clearly distinguishing it from al-fā'u's-sababiyya, al-fā'al-ta'qībiyya, and fā'al-jazā'. He supports his views with citations from verses and poems and engages with earlier linguistic scholarship, ultimately making original contributions. These results indicate that the treatise is an important source for both linguistics and rhetoric.

Keywords: Arabic language and literature, Manuscripts, Jalāl al-dīn al-Dawānī, Linguistics, al-Fā'al-faṣīḥa.

Cite as
Işık, Rıfat. "Celâleddîn ed-Devvânî'nin "Fâu'l_Fasîha" Hakkındaki Risâlesinin Edisyon Kritiği". m*ütefekkir 13*/25 (2026), 303-322 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1780064.

Giriş

el-Fâu'l-faṣîha, Arap dilinin en tartışmalı konularından birisidir. Bu bağlamda, Celâleddîn ed-Devvânî ilgili konuya dair dil ve belâgat alanlarındaki tartışmaları sistemli biçimde ele alan ve çalışmamızın konusu olan el-Fâu'l-faṣîha adlı risâlesini kaleme almıştır. Müellif eserinde konunun önemine binaen hem diğer dil âlimlerinin görüşlerini aktararak hem de meseleye kendi yorumunu katarak tartışmaya değer kazandırmıştır. Ayrıca fâ' harfinin Arap dilindeki çeşitli kullanımlarını aktararak hem dilbilgisel bir konuya açıklık getirmiş, hem de harfin Arap belâğatındaki konumunu gözler önüne sermiştir.

Risâlenin merkezinde yer alan el-fâu'l-fasiha konusunu anlayabilmek için el-fâu's-sebebiyye konusu ile arasında farkı anlamak gerekmektedir. el-Fâu's-sebebiyye, kendisinden önce geçen bir cümlenin sonucu olan başka cümlenin başında bulunur. Yani fa' harfinden önce gelen cümle sebep, sonra ise sonuçtur. Bu fa' harfinden önce gelen cümlenin olumsuzluk içermesi ya da talebi (soru, emir, temenni gibi) bir cümle olması gerekmektedir.[1] el-Fâu'l-faṣîha ise kendisinden önceki cümlede hazfedilmiş bir ifadeyi açıklayan cümlenin başında bulunur. Yani fa' harfinden sonra gelen cümle öncesindeki cümleden hazfedilmiş bir ifadeyi açıklamaktadır. Bu sebeple açıklayıcı anlamında fasîha ismi verilmiştir.[2] Aşağıdaki ayet-i kerîme üzerinden açıklamak gerekirse:

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوٓا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ [سورة البقرة ٢/٥٤]

"Mûsâ kavmine dedi ki: "Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin). Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü o, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir."[3]

Bu ayette üç tane fâ' harfi bulunmaktadır. Birincisi sebebiyye, ikincisi ta'kibiyye (atıf) üçüncüsü ise faṣîhadır. Fa' harfinin ilk geçtiği bölümde ظلمتم إنكم kısmı توبوا kısmının sebebidir. Yani "zulmettiniz, öyleyse tevbe edin" anlamına gelmektedir. Fa' harfinin ikinci geçtiği bölümde ف den sonra gelen اقتلوا öncesine atıftır. Tövbe edin ve nefislerinizi öldürün (temizleyin) anlamında kullanılmıştır. Fa' harfinin üçüncü geçtiği bölümde ise ف den sonra gelen تاب عليكم ifadesi öncesinde hazfedilmiş olan kısmın cevabıdır. Yani "(eğer tevbe ederseniz) Allah sizi affeder" anlamı çıkarılmaktadır. Öncesinde "eğer tevbe ederseniz" kısmı olmadığı halde sonrasında bunun sonucu verildiği, yani hazfedilmiş ifade açıklığa kavuşturulduğu için bu harf "el-fâu'l-faṣîha"dır. el-Fâu's-sebebiyye ve el-Fâu'l-faṣîha 'dan önce gelen kısımlar, sonralarının sonucu mesabesindedir. Aralarındaki fark ise el-fâu's-sebebiyye de öncesinde sebep kısmı zikredilirken el-Fâu'l-faṣîha 'da öncesinde sebep kısmının hazfedilmiş olmasıdır.

el-Fâu'l-faṣîha hakkında Türkiye'de yapılan herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Bununla birlikte yurt dışında yapılan çalışmalara bakıldığında 'Abdulfettâh Mahmud Mahmud tarafından kaleme alınan *el-Fâu'l-faṣîha fi'l-Kur'âni'l-Kerîm dîrâse tahlîliyye beyâniyye fî tefsîrî Ebî's-Su'ûd*[4], Ali Belkınîşî'nin *el-Fâu'l-faṣîha delâletuha en-nefsiyye ve kıyemuha el-hucâciyye*[5], Abdulaziz Sâfî el-Cîl'in yazdığı *el-Fâu'l-faṣîha delâletuha ve isti'mâlâtuha ve târîhuhâ ve davâbituhâ*[6] ve Ahmed Hamûde Mûsa'nın

---

1 Seyyid Ali Felâvercânî, "Dirâse ve tahkîk havle fâi's-sebebiyye ve vucûhi isti'mâlihâ", *Mecelletu'l-luğati'l-Arabiyye bi-Dımeşk* 80 (2005), 761-771; Ahmed Hamûde Mûsa, "el-Fâu'l-fasîha muhaddidâtuha ve vazâifuha en-nassiyye (en-Nassu'l-Kur'ânî nemûzecen)", *Mecelletu'l-ulûmi'l-Arabiyye ve'l-insâniyye* 9/3 (2016), 1152-1155.

2 Mûsa, "el-Fâu'l-fasîha muhaddidâtuha ve vazâifuha en-nassiyye (en-Nassu'l-Kur'ânî nemûzecen)", 1143-1145.

3 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (Erişim 25 Ekim 2025), el-Bakara 2/54.

4 'Abdulfettâh Mahmud Mahmud, "el-Fâu'l-faṣîha fi'l-Kur'âni'l-Kerîm dîrâse tahlîliyye beyâniyye fî tefsîrî Ebî's-Su'ûd", *Mecelletu'ş-şerî'ati ve'd-dîrâsâti'l-islâmiyye* 33/114 (2018).

5 Ali Belkınîşî, "el-Fâu'l-faṣîha delâletuha en-nefsiyye ve kıyemuha el-hucâciyye", *Mecelletu'l-'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye ve âdâbihâ* 1 (2021).

6 Abdulaziz Sâfî el-Cîl, "el-Fâu'l-faṣîha delâletuha ve isti'mâlâtuha ve târîhuhâ ve davâbituhâ", *Mecelletu âdâbi'r-râfidîn* 1/65 (2013).

telif ettiği *el-Fâu'l-fasîha muhaddidâtuha ve vazâifuha en-nassiyye (en-Nassu'l-Kur'ânî nemûzecen)*[7] gibi çalışmalar göze çarpmaktadır.

Bu çalışma ele alınırken nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, metin analiz tekniğine dayalı edisyon kritik yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmamızın metodolojisinin belirlenmesinde, Okan Kadir Yılmaz'ın hazırladığı *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*[8] isimli eser önemli bir rol oynamıştır. Harun Anay'ın 1994 tarihinde Celâluddîn Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî hakkında yazmış olduğu doktora tezinde[9] çalışmamızın konusu olan risâleden bahsedildiği ve Taha Muhsin tarafından *el-Mevrid* dergisinde *el-Fâu'l-fasîha* adıyla bu risâlenin tahkik edildiği tespit edilmiştir.[10] Ancak ilgili tahkikte bu esere dair Süleymaniye Kütüphanesi pertevniyal koleksiyonu ve Millet kütüphanesinde yer alan nüshalar olmak üzere sadece iki nüshanın tespit edilebildiği ve bu ikisinin dışında başka nüshanın tespit edilemediği belirtilmiştir.[11] Esere ait daha fazla nüshanın tespit edilerek tahkike dâhil edilmesi, daha önce yapılan tahkikte tabakât kitaplarında müellifin eserleri arasında söz konusu risâle yer almamasına rağmen risâlenin müellife aidiyetinin tartışmaya açılmaması, müellifin eserde takip ettiği metodun ayrıntılı incelenmemesi, diğer nüshaların ayrıntılı tavsiflerinin yapılamaması ve tahkike konu olan risâlenin Arap belagatında dilin mantıksal ve fesahat yönünü birlikte ele alan önemli bir çalışma olarak kabul edilmesi dolayısıyla araştırmacılar nezdinde tanıtılması ve irdelenmesi amacıyla tarafımızdan tekrar tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Müellif hakkında kaleme alınan kitap ve makalelerin neredeyse tamamı felsefe ve kelam gibi konular özelindedir. Bu bağlamda müellifin dil bilim ve belagat ile ilgili bu risâlesinin tahkik edilmesi akademik anlamda önemli görülmüştür. Çalışmanın başında Celâleddîn ed-Devvânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, ardından risâlenin müellife aidiyeti, eserin içeriği, müellifin eserde takip ettiği metot, nüshaların tavsifi ve tahkikte takip edilen metot başlıkları altında konular ele alınacaktır. Ana bölümde ise *el-Fâu'l-faṣîha* hakkındaki risâlesi, tahkikli neşir esasları çerçevesinde incelenmeye gayret gösterilecektir.

1. Celâleddîn ed-Devvânî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Tam adı, Celâluddîn Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî es-Sıddîkī'dir. İran'ın Kâzerûn şehrine bağlı Devvân köyünde h.830 (m.1427) tarihinde dünyaya gelmiştir. ed-Devvânî, döneminin meşhur kadı ve araştırmacılarından birisidir. Aynı zamanda önemli felsefecilerden birisi sayılmaktadır. Akkoyunlular döneminde İran'nın Fars eylatinde bir süre kadı görevinde bulunmuş ve Şiraz'da bir yetim okulunda öğretmenlik yapmıştır. Burada yaşanan siyasi karışıklıklar sebebiyle önce Fars eyaleti sınırları içindeki Lâr bölgesine, ardından Hürmüz Boğazı'ndaki Cerûn (Hürmüz) adalarına gitmiştir. ed-Devvânî'nin babası olan Es'ad, âlim ve soylu bir aileye mensuptur. Kaynaklarda ve incelediğimiz bazı yazma eser nüshalarında Mevlâ Celâleddîn ve Celâleddin ed-Devvânî şeklinde de anılan Devvânî'nin şeceresinin Hz. Ebû Bekir'e ulaşmasından dolayı eserlerinde "Sıddîki" nisbesini kullandığı da iddia edilmektedir. Muhyiddin Muhammed el-Gûşekenârî, Safiyyüddin el-Îcî, Şah Bakkal ve Muhyevî Lârî gibi âlimlerden başta aklî ilimler olmak üzere çeşitli alanlarda ilim tahsil etmiştir. Bununla birlikte döneminde büyük bir şöhrete sahip olan ed-Devvânî birçok öğrenci yetiştirmiştir.[12] ed-Devvânî'nin ölüm tarihi konusunda kaynaklarda ihtilaf bulunmaktadır. Kendisinin ölüm tarihi, *Mûcizu*

---

7 Mûsa, "el-Fâu'l-fasîha muhaddidâtuha ve vazâifuha en-nassiyye (en-Nassu'l-Kur'ânî nemûzecen)".

8 Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu* (Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2018).

9 Harun Anay, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994).

10 Taha Muhsin, "el-Fau'l-fasîha li-Celâleddîn ed-Devvânî", *Mecelletu mevrid* 2 (1999).

11 Muhsin, "el-Fau'l-fasîha li-Celâleddîn ed-Devvânî", 88.

12 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali bi-mehâsin min ba'de el-karni's-sabi'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/130; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lam ḳâmûsu't-terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn* (Beyrut: Daru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002), 32; M T. Houtsma vd. (ed.), *Mûcizu dâireti'l-ma'ârif'il İslâmiyye* (Kahire: Merkezu'ş-Şârika li'l-İbdâi'l-Fikrî, 1998), 4954; A.K.S. Lambton, "al-Dawānī", *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*, ed. P.J. Bearman (Brill, 2012); Harun Anay, "Devvânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 9/257-262; Celâl ed-Devvânî, *Risâletu'l-fâi'l-fasîha* (Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal Koleksiyonu, 936), 105a.

dâireti'l-ma'ârif'il İslâmiyye adlı eserde h.907 (1501) ve h.908 (1502) şeklinde ifade edilirken *el-Bedru't-tâli'* ve *el-A'lâm* gibi eserlerde ise h.918 (m.1512) şeklinde ifade edilmektedir.[13]

1.2. Eserleri

ed-Devvânî, felsefe ve mistik literatürün tanınmış eserleri üzerine birçok şerh yazmış ve dogmatik, mistik ve felsefi birkaç risale kaleme almıştır.[14] Birçok önemli ders halkasında bulunan ed-Devvânî, tefsir, kelâm, mantık, tasavvuf, edebiyat ve ahlak gibi çeşitli alanlarda çok sayıda eser telif etmiştir. Onun telif etmiş olduğu en önemli eserler arasında şunları sayabiliriz: *Risâletu'z-zevrâ*[15], *Unmûzecu'l-'ulûm, Ta'rîfu'l-'ilm, İṣbâtu'l-vâcib, Ḥâşiye 'alâ şerḥi'l-Ḳûşcî li-tecrîdi'l-kelâm, Ḥâşiye 'alâ taḥrîri'l-kavâidi'l-manṭıḳıyye li'l-Kutbi'r-Râzî, Şerhû'l-'akâidi'l-'adûdiyye, Tefsîru sûreti'l-kâfirûn, el-Es'iletu'ş-şerîfe el-Kur'âniyye*[16], *Ḥâşiye 'alâ mebâḥiṣi'l-umûr el-'amme, Şerḥu tehzîbi'l-manṭık*[17] ve üzerinde tahkikini yaptığımız *Risâletu el-fâu'l-faṣîha*[18].

2. Risâle Hakkında Genel Bilgiler

2.1. Adı ve Müellife Aidiyeti

Risâlenin tüm nüshaları "أما الفاء الفصيحة" ifadesiyle başlamaktadır. Bu durum, eserin içeriği ve başlangıcı bakımından nüshalar arasında bir birlik bulunduğunu göstermektedir. Ancak risâle, farklı nüshalarda ve kütüphane kayıtlarında çeşitli adlarla kaydedilmiştir. Bu ad farklılıkları, bazı nüshaların fihrist kayıtlarında ve risâlenin başlangıç kısımlarında yer alan ifadelerle uyum göstermektedir.

Hacı beşir ağa koleksiyonunda[19];	هذه رسالة فاء الفصيحة لجلال الدين الدوّاني
Halet efendi koleksiyonununda[20];	رسالة لجلال الدين الدواني في تفصيل الفصيحة
Pertevniyal koleksiyonunda[21];	رسالة فاء فصيحة لجلال الدواني... رسالة الفاء الفصيحة للمولى جلال الدين
Hamidiye koleksiyonunda[22];	مقالة تُفصح عن الفاء الفصيحة
Ömer işbilir koleksiyonunda[23];	منسوبة إلى المولى ابن كمال شلبي

Ayrıca yukarıda yer alan ifadelere bakıldığında gerek fihrist gerek nüshanın başlangıç kısımlarında (هذه رسالة فاء الفصيحة لجلال الدين الدوّاني) "*Celâleddîn ed-Devvânî'ye aittir*" gibi ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler de eserin müellife aidiyetini desteklemektedir. Ancak diğer nüshalardan farklı olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Ömer İşbilir koleksiyonunda yer alan nüshanın başlangıç kısmında;

---

13 eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2/130; ez-Ziriklî, *el-A'lam*, 32; Houtsma vd., *Mûcizu dâireti'l-ma'ârif'il İslâmiyye*, 4954; C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen litteratur supplement band* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/306.

14 Lambton, "al-Dawānī".

15 Birçok felsefi ve sufi meselenin ele alındığı önemli bir risâledir. h.870 (m.1465) tarihinde telif edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Houtsma vd., *Mûcizu dâireti'l-ma'ârif'il İslâmiyye*, 4954.

16 ez-Ziriklî, bu eseri Vatikan kütüphanesinde gördüğünü ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bkz.ez-Ziriklî, *el-A'lam*, 32.

17 Anay, "Devvânî", 9/257-262; ez-Ziriklî, *el-A'lam*, 32; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tali*, 2/130; Houtsma vd., *Mûcizu dâireti'l-ma'ârif'il İslâmiyye*, 4954.

18 Tahkikini de yaptığımız bu eser, ulaşabildiğimiz kaynaklarda müellife ait eserler arasında yer almamaktadır. Bu hususla ilgili Harun Anay 1994 tarihinde yazmış olduğu doktora tezinde, bu eserin ed-Devvânî'ye nisbet edildiğini ancak ona ait olmadığını belirtmiştir. Ancak eserin adı ve müellife aidiyeti bölümünde de zikrettiğimiz gibi hemen hemen tüm nüshaların başlangıç kısmında "Celâleddîn ed-Devvânî'ye aittir" ibaresi açık bir şekilde yer aldığından dolayı bu risâlenin müellifimize ait olduğu kanaatindeyiz. Daha geniş bilgi için bkz. Anay, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, 201.

19 Celâleddîn ed-Devvânî, *Risâle fî fâi'l-fasîhâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu, 574/2).

20 Celâleddîn ed-Devvânî, *Risâle fî tafsîli fâi'l-fasîha* (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6).

21 Celâleddîn ed-Devvânî, *Risâletu'l-fâi'l-fasîha* (Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal Koleksiyonu, 936).

22 Celâleddîn ed-Devvânî, *Mekâletun tufsahu ani'l-fâi'l-fasîha* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, 188/48).

23 Celâleddîn ed-Devvânî, *Risâle fî tahkîkî fâi'l-fasîha* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ömer İşbilir Koleksiyonu, 170/04).

(منسوبة إلى مولى ابن كمال شلبي) "*İbn Kemâl Çelebî'ye aittir*" ifadesi yer almaktadır.[24] Tüm bunlarla birlikte nüshalarda yer alan bu kayıtların tamamı incelendiğinde eserin Celâleddîn ed-Devvânî'ye aidiyeti konusunda ise güçlü bir kanıt olduğu söylenebilir.[25]

2.2. Eserin İçeriği

Çalışmamıza konu olan bu risâle, besmele-i şerîf, hamdele ve salvele ifadelerinden sonra el-Fâu'l-fasîha olarak adlandırılan harfin tanımını yaparak başlamıştır. Ayrıca bu harfin tanımı ve içeriği konusunda alimlerin görüşlerine yer vermiştir.

Tanım ve içerik bilgisinin ardından eserin müellifi ed-Devvânî, el-fâu'l-faṣîha'nın el-fâu's-sebebiyye, el-fâu't-ta'kibiyye ve fâu'l-cezâ harflerinden farklarını ortaya koymuştur.

Tüm bunlarla birlikte risâlede et-Taftazânî (ö.792) ve *el-Keşşâf* adlı eser üzerine şerh yazan şârihlerin bu konu hakkındaki şevâhidlerine ve ayrıntılı açıklamalarına yer verilmiştir. Ayrıca *el-Keşşâf* adlı eser üzerine yazdığı haşiyesinde İbn Kemâl Pâşâ (ö.940)'nın el-fâu'l-faṣîhanın türlerini örnekler üzerinden açıkladığı ifadelerine yer verilmiştir. Risâle, hem bu konu hakkındaki tartışmalı görüşlere hem de görüş birliğinde bulunulan hususlara yer vererek son bulmuştur.

2.3. Müellifin Eserde Takip Ettiği Metot

Celâleddîn ed-Devvânî, eserini anlaşılır ve akıcı bir üslupla kaleme almıştır. Müellif, el-fâu'l-faṣîha konusunu ele alırken ilgili ifadenin tanımını yapmış ve konuyu açıklarken istişhâdın en güvenilir kaynaklarından olan ayet, şiir, atasözü ve âlimlerin görüşlerine başvurmuştur. Sayısal olarak değerlendirildiğinde ise istişhâd kaynağı olarak en çok âlimlerin görüşlerine başvurmuş ve bununla birlikte farklı olarak 4 adet ayet, 1 adet şiir ve 1 adet atasözüne yer vermiştir.[26]

ed-Devvâni, ayetlerden istişhâd verirken öncesinde "قوله تعالى" ibaresini zikretmeyi ihmal etmemiştir. Böylece verilen ayet istişhâdları okuyucu ve araştırmacılar nezdinde daha görünür hale gelmiştir. Ayrıca eserde bakara suresinin 60. ayeti birden fazla tekrar edilirken diğer ayetler ise konunun içeriği bağlamında tek bir sefer zikredilmiştir. Bununla birlikte müellif ayetlerden istişhâd getirirken ayetin tamamını zikretmek yerine sadece konuyla ilintili olan kısmı vermiştir. ed-Devvânî, el-fâu'l-faṣîha'nın el-fâu's-sebebiyye, el-fâu't-ta'kibiyye ve fâu'l-cezâ harflerinden farklarını ortaya koyarken bakara suresinin 60. ayetinin tamamını zikretmek yerine sadece aşağıda yer alan ilgili kısmı vermiştir[27]:

قوله تعالى: فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ....

Biz ona: Değneğinle taşa vur! demiştik. Derhal (taştan)….fışkırdı.[28]

Bununla birlikte İbn Kemâl Pâşâ (ö.940)'nın *el-Keşşâf* üzerine yazdığı haşiyesinden aktararak el-fâu'l-faṣîha'nın işaret ettiği hazfedilmiş unsurların emir ya da nehiy olabileceği hususundan bahsederken mâide süresinin 19. ayetini tamamen zikretmek yerine sadece aşağıda yer alan ilgili kısmı aktarmıştır[29]:

قوله تعالى: فَقَدْ جَاءَكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ...

Oysa size "müjdeleyici ve uyarıcı" gelmişti…[30]

---

[24] ed-Devvânî, *Risâle fi tahkîkî fâi'l-fasîha* (Ömer İşbilir Koleksiyonu, 170/04).

[25] Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa, Halet Efendi ve Pertevniyal koleksiyonlarında yer alan üç nüshanın asıl metni ile dibace varaklarında yer alan müellife aidiyet kaydı mevcut nüshalar ile aynı yazı türüyle kaleme alınmıştır. Bu durum, ilgili kayıtların güvenirliliğini ortaya koymakta ve ilerleyen dönemlerde başkaları tarafından yazılma ihtimalini zayıflatmaktadır. Nüshaların çoğunda bu durumun vaki olması eserin ed-Devvâni'ye aidiyeti görüşünü güçlü kılmaktadır. ed-Devvânî, *Risâle fi fâi'l-fasîhâ* (Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu, 574/2), 17a; ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 71b; ed-Devvânî, *Risâletu'l-fâi'l-fasîha* (Pertevniyal Koleksiyonu, 936), 105a.

[26] ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6).

[27] ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 1b.

[28] *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (Erişim 25 Ekim 2025), el-Bakara 2/60.

[29] ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 2b.

[30] *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (Erişim 25 Ekim 2025), Maide 5/19.

Hazfedilmiş unsurların şart şeklinde gelebileceğini ifade ederken Rum suresinin 56. ayetini diğer örneklerde olduğu gibi sadece konu ile ilintili kısmını şâhid göstermiştir.[31] Örneğin:

قوله تعالى: فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ...

İşte bu diriliş günüdür…[32]

Son olarak müellif, el-fâu'l-faṣîha'nın türlerini aktarırken er-Râzî'den aktardığı üzere bu harfin şartın takdiriyle de olabileceğini ifade ederken Bakara suresinin 54. ayetinin sadece konu ile ilintili kısmını okuyucuya sunmuştur.[33] Örneğin:

قوله تعالى: فَتَابَ عَلَيْكُمْ ...

Böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur…[34]

Âyetlerden verilen şevâhidlerin dışında müellif ed-Devvânî şiirleri de istişhâd kaynağı olarak kullanmıştır. Nitekim el-fâu'l-faşîha'nın daha çok "cezâ" olarak ortaya çıkan kullanımına örnek olarak aşağıdaki beyiti âyetlerin aksine sadece ilgi kısmı vermek yerine beyitin tamamını vermiştir.[35]

قالوا خراسان أقصى ما يراد بنا ثم القفول فقد جئنا خراسانا

Dediler ki Horasan; bizim için varılacak en uzak yerdir

Dönüş de bunun sonrasındadır. İşte biz Horasan'a geldik.

Müellif özellikle alimlerin görüşlerinden nakilde bulunurken bu alimlerin adını açıkça zikretmiştir. Ancak söz konusu beyitten istişhâd getirirken şairinin adını aktarmamış, bunun yerine "قول الشاعر" (şairin sözü) ifadesini kullanmıştır.[36]

Âyet ve şiirlerin yanısıra ed-Devvânî eserinde istişhad kaynağı olarak atasözlerine de yer vermiştir. Müellif, ma'tuf aleyhi hazfedilmiş bir unsura işaret eden "el-Fâ" nın meânî âlimleri tarafından "el-fâu'l-faşîha" olarak isimlendirildiğini belirtmiş ve bu duruma delil olarak aşağıdaki atasözünü aktarmıştır.[37]

نهارك صائم وليلك قائم

Gündüzün oruçlu, gecen kıyamda.

Tüm bu istişhâd kaynaklarına ek olarak müellif, konunun anlatımında dayanak olarak âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. ed-Devvânî'nin isimlerini açık bir şekilde zikrederek görüşlerine başvurduğu kişiler arasında Kirmânî (ö.786), es-Sekkâkî (ö.626), eş-Şirâzî (ö.710), er-Rummânî (ö.384), Nâsuruddîn et-Tirmîzî (ö.209), Cârullah ez-Zemahşerî (ö.538), et-Taftazânî (ö.792), Kutbuddîn Muhammed er-Râzî (ö.766) ve İbn Kemâl Pâşâ (ö.940) gibi âlimleri sayabiliriz.[38] Bununla birlikte müellif, bazı âlimlerin adı yerine lâkaplarını zikrederek görüşlerine başvurmuştur. Bu âlimler arasında eş-Şerîf el-Curcânî (ö.816)'nin ismini zikretmek yerine "es-Seyyidu'l-muhakkikîn" lakabıyla anmıştır.[39] Ayrıca ed-Devvânî, risalesinde zaman zaman önemli noktalara dikkat çekmek için alimlerin adları ile birlikte eser adlarını da zikretmiştir. *Şerhu sahîh-i Buhârî*, *el-Keşşâf*, *Şerhu'l-miftâh* ve *Kasîdetu'l-burde* gibi eserler bahse konu olan eser adları arasında yer almaktadır.[40]

Müellif eserini kaleme alırken belagat, meânî, nahiv ve sarf gibi çeşitli bilim alanlarına değinmiştir. Eserinde bir tahlil ya da açıklamaya yer vereceği zaman genellikle "أي" (yani) ve "لأن"

31 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 2b.
32 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (Erişim 25 Ekim 2025), Rûm 30/56.
33 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 2b.
34 *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (Erişim 25 Ekim 2025), el-Bakara 2/54.
35 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 2a.
36 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 2a.
37 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 1b.
38 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6).
39 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 1b.
40 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 2a-2b.

(çünkü) gibi ifadeleri kullanırken herhangi bir görüşe katılmadığında ise "ليس" (değildir) gibi ifadeler kullanmıştır. Bununla birlikte bir görüşü diğerine tercih ettiği zaman "أفصح" (daha açıktır) gibi ifadelere yer vermiştir. Örneğin el-fâu'l-fasîhanın tanımı hususunda belâğat âlimi el-Kâşî (ö.735)'nin tanımının er-Rummânî (ö.384)'nin tanımından daha açık olduğu görüşünü öne sürmüştür.[41] Özellikle önemli ve okuyucu nezdinde vurgulanması gereken durumlarda "اعلم" (bil) gibi ifadeler kullanarak dikkat çekmiştir.[42]

2.4. Nüshaların Tavsifi

Celâleddîn ed-Devvânî'nin *el-Fâu'l-fasîha* adlı risâlesine dair ayrıntılı tarama yapılmış ve tamamı Türkiye kütüphanelerinde yer alan yedi nüshası tespit edilmiştir. Tespit edilen bu nüshalardan altısı Süleymaniye kütüphanesinde biri ise Millet kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüshaların tamamı dikkatli bir şekilde incelenmiş ve aralarında müellif hattı, müellife okunan nüsha ya da müellif hattı ile karşılaştırılan bir nüsha tespit edilememiştir.

2.4.1. Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu No.574/2 (ب): 574/2 demirbaş numarası ile Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı olan bu eser her ne kadar kayıtlarda 27 satır olarak belirtilse de varağında 24 satır bulunmaktadır. Bununla birlikte yazmanın 17a-18b varakları arasında yer almaktadır. 200x132-142x73 mm. boyutlarında olan bu nüsha, ta'lik yazı türü ile kaleme alınmıştır. Nüshanın başlangıç kısmında kırmızı mürekkep ile yazılmış "هذه رسالة في الفاء الفصيحة لجلال الدين الدواني" ifadesi ve bunun yanı sıra bir mühür bulunmaktadır. Risâle besmele-i şerîfin ardından şu ifadelerle başlamaktadır: "أما الفاء الفصيحة فهي فاء التعقيب أيضًا عند كون المعطوف عليه مقدرا نحو قوله... ذكر منك" Ayrıca "بسطنا الكلام فيها لأنها محل الاضطراب على ما سمعت تمت" ifadeleri ile son bulmaktadır.

2.4.2. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi Koleksiyonu No.823/6 (ح): 823/6 demirbaş numarası ile Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı olan bu eser 159x100-muhtelif mm. boyutlarındadır. 71b-72a varakları arasında yer alıp nesih hattı ile kaleme alınmıştır. Eserin başlangıcında kırmızı mürekkep ile yazılmış olan şu ifadeler bulunmaktadır:

"رسالة لجلال الدين الدواني في تفصيل فاء الفصيحة"

"Celâleddîn ed-Devvânî'nin el-fâu'l-faṣîha'nın ayrıntılı açıklaması üzerine risâlesi".

Eser, geleneğe uygun bir biçimde besmele, hamdele ve salvele ifadeleri ile başlamıştır. Ayrıca nüshada, söz başı olan "أما بعد" ifadesi kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

2.4.3. Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Koleksiyonu No. 936 (ل): 936 demirbaş numarası ile Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Koleksiyonunda kayıtlı olan bu 205x129-80x75 mm. boyutlarındadır. 105b-106b varakları arasında kaleme alınan bu nüsha, 21 satır şeklinde ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. Risâlenin baş kısmında kırmızı mürekkep ile yazılmış رسالة فاء فصيحة لجلال الدوّاني ifadeleri bulunmaktadır. Tüm bunlarla birlikte besmele-i şerîf'ten sonra doğrudan kırmızı mürekkep ile yazılmış olan "أما بعد" ifadesi ile söz başı yapılarak nüshaya başlanılmıştır. Sayfa içerisindeki yazının bulunduğu alan kırmızı cetvelle çizilmiş ve bir sonraki sayfa ile takibi yapabilmek adına sayfa altlarına diğer sayfanın başlangıç kelimesi yazan ayaklar kullanılmıştır. Tüm bunlarla birlikte söz başlarının üstü kırmızı mürekkep ile çizilen risâlede bir adet "صحّ هامش" denilen bir düzeltme kaydı bulunmaktadır.

2.4.4. Süleymaniye Ktp., Hamidiye Koleksiyonu No. 188/48 (ي): 188/48 demirbaş numarası ile Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Koleksiyonunda kayıtlı olan bu nüsha 205x125-155x71 mm.

41 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6), 1b.
42 ed-Devvânî, *Risâle fi tafsîli fâi'l-fasîha* (Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6).

boyutlarındadır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığını internet portal kayıtlarında "*Risâle fî beyâni el-fâi'l-faşîha*" şeklinde kaydedilmiştir. 186-187 varakları arasında kaleme alınan bu nüsha, 26 satır şeklinde ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. Nüshanın başlangıç kısmında kırmızı mürekkep ile yazılmış "مقالة تُفصَحُ عن الفاءِ الفصيحة" ibaresi yer almaktadır. Nüshada söz başları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Ayrıca sayfa kenarlarında hamişler bulunmasının yanı sıra önemli kısımların üstü kırmızı mürekkep ile çizilmiştir.

2.4.5. Süleymaniye Ktp., Ömer İşbilir Koleksiyonu No. 170/04: 170/04 demirbaş numarası ile Süleymaniye Kütüphanesi Ömer İşbilir Koleksiyonunda kayıtlı olan bu nüsha 218x157-153x79 mm. boyutlarındadır. 11 ve 12 varakları arasında kaleme alınan bu nüsha, 23 satır şeklinde ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. Risâlede sadece "أما فاء الفصيحة" ifadesi kırmızı mürekkeple yazılmış olup diğer söz başların üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığını internet portal kayıtlarında "*Risâle fî tahkîkî el-fâi'l-faşîha*" şeklinde kaydedilmiştir. Nüshada herhangi bir sahha kaydı ya da hamiş bulunmamaktadır.

2.4.6. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu No. 3039/05: 3039/05 demirbaş numarası ile Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonunda kayıtlı olan bu nüsha 204x142-135x66 mm. boyutlarındadır. 29b ve 30b varakları arasında kaleme alınan bu nüsha, 19 satır şeklinde ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. Risâlede eser ve müellif adı açıkça belirtilmemiştir. Mecmuanın 5. Risâlesi olan bu nüshada tamamen siyah mürekkep kullanılmıştır. Risâlenin tamamı detaylı incelendiğinde mühür ve herhangi bir hamiş vb. kayıt bulunmamaktadır.

2.4.7. Millet Ktp., Ali Emiri Arabi Koleksiyonu No. 4353/6: 4353/6 demirbaş numarası ile Millet Kütüphanesi Ali Emiri Arabi Koleksiyonunda kayıtlı olan bu nüsha 153x102-116x55 mm. boyutlarındadır. 47b ve 48b varakları arasında kaleme alınan bu nüsha, 17 satır şeklinde ta'lik hattı ile kaleme alınmıştır. Risâlenin son varağında istinsah tarihi olarak h.963 tarihi yazılmıştır. Müstensihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. İçinde bulunduğu mecmuanın 6. risâlesi olan bu eserde söz başları kırmızı mürekkep ile yazılmış ve bazı ifadelerin üstü ise kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Bununla birlikte bazı sayfalarda hamiş kayıtları bulunmaktadır. Risâlede yazar ve eser adına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

2.5. Tahkikte Takip Edilen Metot

Çalışmada tahkik amacıyla tamamı Türkiye'de bulunan nüshalar temin edildikten sonra nüshalar arasından istinsah tarihi olan, hata-savab karşılaştırması sonucu hata oranı en az olan, müstensihler tarafından yazımına özen gösterilen ve hamişlerinde kayıt olan dört nüsha seçilmiştir. Tahkik esnasında faydalanılan nüshalar için kütüphane veya koleksiyon adına göre kullanılan rumuzlar şu şekildedir:

I. Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu No. 574/2 (ب)

II. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi Koleksiyonu No. 823/6 (ح)

III. Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Koleksiyonu No. 936 (ل)

IV. Süleymaniye Ktp., Hamidiye Koleksiyonu No. 188/48 (ي)

Tüm bunlarla birlikte tahkiki yapılan eserin müellif hattı nüshası veya müellif hattı nüshasından telif edilmiş bir nüshası tespit edilemediğinden dolayı tahkik esnasında tercihli metot, çalışmanın merkezine alınmıştır. Buna bağlı olarak doğru olduğu değerlendirilen kelime metne dâhil edilirken farklı olan kelimeler ise dipnotta belirtilmiştir.

Metnin okuyucu ve araştırmacılar nezdinde anlaşılır olabilmesi için, içerisinde geçen konulara uyumlu olarak başlıklandırma yapılmış olup, söz konusu bu başlıklar [ ] şeklinde köşeli parantez içine alınmıştır. Başlıklandırma yapılırken konu bütünlüğünün akıcı ve anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir.

Okuyucular nezdinde farkındalığı artırmak maksadıyla müellif tarafından istişhâd olarak gösterilen ayetler, ﴿ ﴾ şeklinde ayet parentezi içine alınmıştır. Bununla birlikte baş ya da son kısmında eksik olarak verilen ayetler için ilgili yere "…" şeklinde üç nokta konulmuştur. Ayrıca metin içerisinde müellif tarafından sadece konu ile ilintili kısmı istişhâd olarak verilen ayetler, dipnot kısmında tamamlanarak bütün halinde verilmiştir. Bunların yanısıra ana metin içerisinde sure ismi, sure sırası ve ayet numarası ilgili ayetten hemen sonra köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

Şiir istişhâdlarında ise ilgili beyit, dikkat çekici olması adına metin bağlamından ayrılmış ve bir alt satıra indirilerek sayfaya ortalanmıştır. Ayrıca metinde geçen özel adlar bağlamdan kopmamak için dipnotta kısaca tanıtılmıştır.

Tüm bunlarla birlikte tahkiki yapılan eserin Türk okuyucular nezdinde daha anlaşılır olması adına "Eserin İçeriği" başlığı altında metin içeriği özetlenmiştir.

3. Risâlenin Tahkikli Neşri

رسالة لجلال الدين الدواني في تفصيل فاء الفصيحة[43]

بسم الله الرحمن الرحيم وبه العون.[44]

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.[45]

[تعريف الفاء الفصيحة وأقوال البلاغيين فيها]

أمّا بعد:[46] فإن[47] الفاء الفصيحة هي[48] فاء التعقيب أيضًا عند كون المعطوف عليه مقدرًا، نحو قوله تعالى: ﴿...فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ...﴾ [سورة البقرة ٢/٦٠].[49] أي: فضرب فانفجرت. وكذا[50] قال الكرماني[51] في أوائل **شرح صحيح البخاري**،[52] وعليه المفهوم من كلام السكّاكي[53] في أوائل بحث الإيجاز. وقال[54] الكاشي[55] ثمة مانعًا[56] للعلامة قطب الدين الشيرازي[57]: فالفاء[58] الفصيحة هي الفاء التي حذف منه المعطوف عليه مع كونه سببًا للمعطوف من غير تقدير حرف الشرط. فإن

---

43 في ي: "مقالة تُفصحُ عن الفاء الفصيحة".

44 "به العون" زائد في ل.

45 "الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين" ناقص في ب، ل؛ "الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين" نافص في ي.

46 "بعد" نافص في ي.

47 "بعد فإن" ناقص في ب، ل.

48 في ب، ل: "فهي".

49 تمام الآية: وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ. [سورة البقرة ٢/٦٠]

50 في ي: "كذا".

51 هو: محمد بن يوسف بن علي الشيخ شمس الدين الكرماني الإمام العلامة في الفقه والحديث والتفسير والأصول والمعاني والعربية. ومن تصانيفه. شرح البخاري، أنموذج الكشاف. مات سنة 786 هـ انظر: السيوطي، **بغية الوعاة** 279/1.

52 هو من مصنفات البخاري. انظر: البخاري، **صحيح البخاري**.

53 هو: يوسف بن أبي بكر بن محمد بن علي أبو يعقوب السكاكي سراج الدين الخوارزمي. إمام في النحو والتصريف والمعانيو البيان والاستدلال والعروض. وله النصيب الوافر في علم الكلام وسائر الفنون. وله كتاب مفتاح العلوم: فيه اثنا عشر علما من العلوم العربية. انظر:السيوطي، **بغية الوعاة** 364/2.

54 في ح: "مال".

55 هو: محسن بن مرتضى بن فيض الله محمود الكاشي: مفسر من علماء الإمامية، ورد اسمه "محسن بن مرتضى" و"محسن بن محمّد" و"محمد محسن" وقيل له "الفيض"، وعرف جده بفيض الله وبالفيض. وجاءت نسبته "الكاشي" و"الكاشاني" و"القاشاني" ويقال له: ملا محسن فيض الكاشي، وهو من أهل كاشان. له نحو 80 مصنفًا، بعضها في مجلدات. وأكثرها تعليقات ورسائل. انظر: الزركلي، **الاعلام**، 290/5.

56 في ح: "تابعًا".

57 هو: مَحْمُود بن مَسْعُود بن مصلح الفارسي قطب الدَّين الشيرازي. الشافعي الْعَلامَة الْكَبِير. ولد بشيراز سنة أَربع وَثَلَاثِينَ وستمِائَة، وَأخذ عَن أَبِيه وَعَمه وَغَيرهمَا فِي علم الطِّبّ، ثمَّ رتب طَبِيبًا وَهُوَ شَاب، ثمَّ سَافر إِلَى نصير الدَّين الطوسي، فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْهَيْئَة، وَبحث عَلَيْهِ فِي الإشارات. صَاحب التصانيف شرح مُخْتَصر ابْن الْحَاجِب وَشرح مِفْتَاح السكاكي وَشرح الكليات وَغَيرهَا. وَدخل بَغْدَاد ودمشق ومصر واستوطن بِالآخِرَة فِي تبريز وَانْقَطع عَن أَبْوَاب الْأُمَرَاء إِلَى أَن مَاتَ فِي شهر رَمَضَان سنة عشر وَسَبْعمائة. انظر: السبكي، **طبقات الشافعية**، 386/10، الشوكاني، **البدر الطالع**، 299/2.

58 في ح، ي: "فاء".

لم يحذف المعطوف عليه[59] لا تسمى[60] فصيحة، بل إذا[61] كانت[62] سببًا للمعطوف تسمى[63] فاء السبب. وإلّا ففاء العقب، وإن كان محذوفًا لم يكن سببًا لا تسمى[64] فصيحة أيضًا. وإن كان المعطوف عليه[65] شرطًا لا تسمى[66] فصيحة أيضًا بل جزائية سواء حذف المعطوف عليه أو لم يحذف وإنما سميت[67] فصيحة لأنها تفصح عن محذوف، أي تدلّ عليه وأما لأنها[68] يعرّفها الفصيح أي يميزها عن غيرها فسمّيت فصيحة بالمجاز. إلى هنا كلامه، وهو أولى وأفصح للمراد من كلام الرماني،[69] إلاّ أنّه قد زيّفه العلاّمة ناصر الدين الترمذي[70] ثمة، وتبعه الفاضل سعد الدين وسيد المحققين[71] قدّس سرهم.

[تمييز الفاء الفصيحة عن فاء السببية والتعقيب والجزاء]

واعلم أن[72] الفاء التي تدل على معطوف عليه[73] محذوف[74] تسمّى[75] فاء فصيحة عند علماء[76] المعاني، تسمية باسم صاحبها، كقولك نهارك صائم وليلك قائم؛[77] وذلك[78] لأن المتكلم ما لم يكن فصيحًا لم يورد هذه الفاء في كلامه، لأنّه لا يعرف مواضع إيراده، نحو قوله[79] تعالى: ﴿...فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ...﴾ [سورة البقرة ٢/٦٠][80] أي[81] فإن ضرب[82] فقد انفجرت، والمصنف[83] اختار الأول لأنّ في تقدير الشرط كثرة الإضمار.

---

59 "عليه" ناقص في ل.

60 في جميع النسخ "يسمى" وهو تحريف.

61 في ي: "إن".

62 في جميع النسخ "كان" وهو تحريف.

63 في جميع النسخ "يسمى" وهو تحريف.

64 في جميع النسخ "يسمى" وهو تحريف.

65 "لا يسمى فصيحة، بل إذا كان سببًا للمعطوف يسمى فاء السبب وإلّا ففاء العقب وإن كان محذوفًا لم يكن سببًا لا يسمى فصيحة أيضا. وإن كان المعطوف عليه" ناقص في ح، ي.

66 في جميع النسخ "يسمى" وهو تحريف.

67 في جميع النسخ "سمي" وهو تحريف.

68 "إنما" زائد في ي.

69 هو: علي بن عيسى بن علي بن عبد الله، أبو الحسن الرماني: باحث معتزلي مفسر. من كبار النحاة. أصله من سامراء، ومولده ووفاته ببغداد. له نحو مئة مصنف، منها الأكوان والمعلوم والأسماء والصفات وصنعة الاستدلال في الاعتزال، كتاب التفسير وشرح أصول ابن السراج وشرح سيبويه ورسالة صغيرة. انظر: الزركلي، **الاعلام**، 317/4.

70 هو: ناصر الدين أحمد الترمذي. انظر: الحربي، **شرح المفتاح لناصر الدين الترمذي**، 1-792.

71 في ح: "المجففين". وسيد المحققين هو لقب الشريف الجرجاني علي بن محمد علي من علماء العربية، له حواشٍ على "المطول" للتفتازاني. توفي سنة 816هـ. **الأعلام** 113/8

72 في ح: "أي".

73 "عليه" ناقص في ي، ل.

74 " أو شرط محذوف" ناقص في ي.

75 في ي: "سمّي"، في ب، ح، ل: "يسمى" وهو تحريف.

76 "علم" زائد في ي.

77 هذا هو من أقوال العرب بمعنى الصيام في النهار والقيام في الليل. انظر: الفضل بن الحسن الطبرسي، **مجمع البيان في تفسير القرآن**، 165/8.

78 "وذلك" ناقص في ب، ح.

79 في ب: "كقوله".

80 "منه أي فضرب فانفجرت" زائد في ح. تمام الآية: وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ. [سورة البقرة ٢/٦٠]

81 في ب، ل: "أو".

82 في ب: "اضرب".

83 في ل: "المص".

ومن زعم أنّ الفاء على تقدير الشرط ليست بفصيحة إنّما هي جزائية فقد وهم؛ لأنّ كونها[84] جزائية لا ينافي كونها فصيحة كما لا ينافي كونها للتعقيب[85] والتسبيب[86]. إذا قدرت[87] فضرب فانفجرت. وقد سمّاها الشيخ جار الله[88] على التقديرين فصيحة، وقد كفاك قدوة[89] انتهى.[90]

[آراء التفتازاني وشُرّاح الكشاف وشواهد الشعر]

وقال التفتازاني:[91] **[١/ب]** "قال[92] صاحب **الكشاف**:[93] الفاء الفصيحة على التقديرين[94] شرط محذوف ومعطوف،[95] ومعطوف عليه محذوف، أو وصفًا[96] لها بوصف صاحبها كالكاتب الحكيم، أو لكونها فصيحة في نفسها باعتبار ما يفيد من المعنى". والمصنف[97] لما اختار الوجه الثاني لما فيه من تقليل الحذف توهم بعضهم أن تسميتها بالفصيحة إنما هي على هذا التقدير، إذ على تقدير الشرط تكون جزائية لا[98] فصيحة، وغفل عن [99]كونها[100] فصيحة بناء على ما أفاده من[101] المعنى البديع، والوقوع في ذلك الموقع الحسن لا ينافي كونها جزائية في أصلها،[102] كما لا ينافي كونها عاطفة، وإن المشهور فيما بينهم في الفاء الفصيحة ما يقع هذا الموقع من الجزاء حتّى جعلوا العلم في ذلك قول[103] الشاعر:[104]

قالوا[105] خراسان أقصى ما يراد بنا ثم القفول فقد جئنا خراسانا[106]

أي: إن كان أقصى المراد بنا خراسان[107]؛ فقد جئناها. فلو ادعي أن الفصيحة إنما هي هذه لما يبعد[108] انتهى كلام السعد أيضًا، وسجّله الشريف في شرحه،[109] وعليه كلام قطب الدين محمد[110] الرازي[111] في **حواشي الكشاف** حيث قال: إن الفاء

---

84 هكذا في ي. في ل، ب، ح: "كونه".

85 في ح: "التعقيب".

86 في ي: "التسبب".

87 في ي: "قدّر".

88 في ب: "جار الله علّامة". هو: محمود بن عمر بن محمد بن أحمد الزمخشري أبو القاسم جار الله. هو نحوي، مفسر، متكلم، محدث، لغوي، أديب. مشارك في عدة علوم. ولد سنة 1075/467. من أبرز شيوخه: مظفر النيسابوري وأبي مضر الأصبهاني وأبي منصور الحارثي وغيرهم. له المفصل في صنعة الإعراب، الكشاف عن حقائق التنزيل، الأنموذج في علم الإعراب، أساس البلاغة، نوابغ الكلم وغير ذلك. توفي الزمخشري سنة 1144/538. أنظر: المرصفي، **هداية القاري**، 729/2؛ كحالة، **معجم المؤلفين**، 822/3.

89 في ح، ي: "قدرة".

90 "كلامه" زائد في ي، ل.

91 هو: سعد الدين مسعود بن عمر بن عبد الله التفتازاني. ولد بتفتازان سنة 722. أخذ عن أكابر أهل العلم في عصره. منهما القطب والعضد. صنف التفتازاني حاشية على الكشاف، شرح تصريف العزي، شرح مفتاح العلوم، حل المعاقد في شرح القواعد لابن هشام الأنصاري. توفي سنة 792 بسمرقند. أنظر: كحالة، **معجم المؤلفين**، 849/3؛ القنوجي، **التاج المكلل**، 464، 465؛ نويهض، **معجم المفسرين**، 670.

92 "قد جعل" زائد في ي.

93 هو: محمود بن عمر بن محمد بن أحمد الزمخشري أبو القاسم جار الله. هو نحوي، مفسر، متكلم، محدث، لغوي، أديب. مشارك في عدة علوم. سبقت ترجمته. انظر: المرصفي، **هداية القاري**، 729/2؛ كحالة، **معجم المؤلفين**، 822/3.

94 في ي: " التقدير".

95 "ومعطوف" ناقص في ب، ي.

96 في هامش ح: "قوله أو وصفا لها معطوف على قوله المتقدم تسمية باسم صاحبها".

97 "محذوف أو وصفا لها بوصف صاحبها كالكاتب الحكيم أو لكونها فصيحة في نفسها باعتبار ما يفيد من المعنى والمصنف" صح هامش في ل.

98 "لا" ناقص في ل، "جزائية لا" ناقص في ي.

99 في ي: "أن".

100 في ب: "مكونها".

101 "من" ناقص في ب، ح.

102 "لا ينافي كونها جزائية في أصلها" زائد في ب.

103 "قول" صح هامش في ل.

104 في ي: " في ذلك الشعر".

105 "شعر" زائد في ي.

106 البيت من البسيط للعباس بن الأحنف. انظر: العباس بن الأحنف، **ديوان العباس بن الأحنف**، 279.

107 في جميع النسخ "خرسانا"، وهو تحريف.

108 في ب: "بعد"، في ح: "يتقدم".

109 "في شرحه" ناقص في ب، ح.

110 "محمد" ناقص في ح، في ي: "المحققين".

111 هو: قطب الدّين التحتاني مُحَمَّد بن مُحَمَّد أَبُو عبد الله البوهى الرَّازِيّ الْمَعْرُوف بقطب الدّين التحتانى الشَّافِعِي الْفَقِيه الْمُتَكَلِّم. ولد سنة 694 قدم دمشق وأقام إِلَى أن توفى بهَا سنة سِتّ وَسِتِّينَ وَسَبْعمائة. من تصانيفه تَحْرِير الْقَوَاعِد المنطقية فِي شرح الشمسية، تحفة الأشراف فِي حَاشِيَة الْكَشَّاف، شرح مِفْتَاح الْعُلُوم للسكاكي. انظر: إسماعيل باشا البغدادي، **هدية العارفين**، 163/2.

الفصيحة[112] على رأي هي التي دلّت على[113] محذوف هو سبب لما بعدها سواء كان شرطًا أو معطوفًا عليه. انتهى[114] المراد من كلامه. وهو لطيف. وقد نقله الشريف[115] في **شرح المفتاح**.

ولكن المفهوم من كلام الشريف في أوائل **الكشاف** إنما هي فاء السبب كزيد فاضل فأكرمه حيث قال عند قول العلامة في أول الكشاف[116] بعد تعظيم الحق تعالى[117] حيث[118] بإنزال القرآن وغيره: فسبحان ... [119]: هذه الفاء فصيحة من باب فقد جئنا خراسانا، أي إذا كان القرآن مع علوّ شأنه ورفعه مكانه[120] وكونه أقرب الأشياء إلى الله تعالى محدثا ليتعجب[121] المتعجبون من تفرده بصفة القدم، انتهى كلامه.

وهو فاء السبب[122] كما نقلناه من الرضي مثل[123] ذلك منه غير مرضى. فليُتأمّل.[124] ورأيت في بعض **الشروح القصيدة المسماة بالبردة**. إنّ الفاء الفصيحة هي تدخل على مسبب شيء في الوجود فيُفْصَحُ[125] عن وجود السبب،[126] وإفادة[127] ترتبه[128] على سببه. انتهى كلامه.

وقال أفضل المحققين شمس الملة والدين ابن كمال باشا[129] مد الله ظله[130] في حواشيه على **حاشية الكشاف**: إن الفاء الفصيحة تتنوع ما دل عليه من المحذوف، فتارة يكون المحذوف **[٢/أ]** أمرًا أو نهيًا، كما في قوله تعالى: ﴿...فَقَدْ[131] جَاءَكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ...﴾ [سورة المائدة ١٩/٥][132] أي تعتذر[133] والله[134] جاءكم. وتارةً يكون[135] معطوف عليه[136] كما في قوله تعالى:

---

112 في ب: " فاء الفصيحة".

113 "على" ناقص في ح.

114 "أن" زائد في ح.

115 هو: السيد علي بن محمد بن علي الحسيني الجرجاني. وهو يعرف بالسيد الشريف. وهو من أولاد محمد بن زيد الداعي. ولد سنة 740 وتوفي سنة 816. من مصنفاته: شرح المفتاح، ألفية في المعمى والألغاز، حَاشِيَة على أوائل التَّلْوِيح للتفتازاني. انظر: الشوكاني، **البدر الطالع**، 488/1، إسماعيل باشا البغدادي، **هدية العارفين**، 728/1، الزركلي، **الأعلام**، 288/6.

116 " إنما هي فاء السبب كزيد فاضل فأكرمه حيث قال عند قول العلامة في أول الكشاف " ناقص في ب، ح، ل.

117 "تعالى" ناقص في ح، ي.

118 "حيث" ناقص في ي.

119 " هكذا في كل النسخ.

120 في ح: "ساكنه".

121 في ي: "فليتعجب".

122 في ح: "السببية".

123 في ي: "فمثل".

124 في ي: " فتأمل ".

125 في ي: "فتفصح".

126 "السبب" ناقص في ب، ح.

127 في ح: " وفادة".

128 في ح: "ترفية"، في ل: "مرتبة".

129 في ي: "ابن كمال". هو: شمس الدين أحمد بن سليمان بن كمال باشا، وهو قاض من العلماء بالحديث. وهو في الأصل تركي، مستعرب. له تصانيف كثيرة. الكلمات العربية، طبقات المجتهدين وإيضاح الإصلاح من تصانيفه. انظر: الزركلي، **الاعلام**، 133/1.

130 "مد الله ظله" ناقص في ي.

131 "فَقَدْ" ناقص في ح.

132 تمام الآية: يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ الرُّسُلِ أَن تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِن بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ ۖ فَقَدْ جَاءَكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ [سورة المائدة ١٩/٥].

133 في ل: "لا تعتذر وافقد".

134 في ب: "والله".

135 ناقص في ي: "يكون".

136 في هامش ي: " معطوفًا عليه".

فَانفَجَرَتْ.[137] ويكون تارة شرطًا كما في قوله تعالى: ﴿...فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ...﴾ [سورة الروم ٣٠/٥٦]،[138] أي[139] إن كنتم منكرين يوم البعث،[140] أي قد تبيّن بطلان قولكم. انتهى[141] كلامه. فظاهرٌ فضلُ مقاله.

نعم يرد على كلامه أن الظاهر منه أن قوله فانفجرت من قبيل ما يكون[142] المعطوف عليه محذوفًا ولا يكون من الثالث.

[أنواع الفاء الفصيحة وخلاصة المسألة]

وقد نقلناه من العلامة الرّازي[143] أن الفاء الفصيحة[144] بتقدير الشرط أيضًا، كما في قول[145] صاحب **الكشاف**[146] في تفسير ذلك المقام؛ لأنّ الفاء[147] متعلقة بمحذوف[148] أي فضرب فانفجرت،[149] كما في قوله[150] تعالى[151]: ﴿...فَتَابَ عَلَيْكُمْ...﴾ [سورة البقرة ٢/٥٤][152] الآية.[153] وهي على هذا فاء فصيحة لا تقع[154] إلا في كلام بليغ إلى هنا [155]كلامه. ثم إنهم اتفقوا على أن البيت العلم فيها بتقدير الشرط، وجواز تقدير المعطوف عليه، والأمر مما لا يخفى على ذوي النهي.[156]

ثم إنّه قد تلخص مما تلوناك أنها[157] من قبيل العاطفة في بعص المواضع من السببية في بعض ومن قبيل[158] التعليلية في بعض فلا تكن على[159] ذكر منك.

بسطنا الكلام فيها لأنها[160] محل الاضطراب على ما[161] سمعت.[162]

من الرسالة في فاء الفصيحة بعون الله المنان.

الحمد لله على تمام هذه الرسالة بعون منه[163] تعالى من الابتداء والنهاية والصلاة على صاحب النبوة والرسالة على آله وصحبه إلى يوم الفرض والغاية، وصل وسلم على أشرف جميع الأنبياء والمرسلين، وعلى آله وصحبه أجمعين، وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين. آمين. تم[164] **[٢/ب]**

---

137 "تارة" زائد في ي.

138 تمام الآية: وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَىٰ يَوْمِ الْبَعْثِ ۖ فَهَٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ.[سورة الروم ٣٠/٥٦]

139 "أي" ناقص في ي.

140 "فهذا يوم البعث" زائد في ي.

141 في ي: "قالوا خراسان أقصى ما يراد بنا لا هنا".

142 في ي: "كون".

143 في ح: "الرضى".

144 في ب، ي، ل: " فاء فصيحة".

145 في ي: "قال".

146 هو: محمود بن عمر بن محمد بن أحمد الزمخشري أبو القاسم جار الله. سبقت ترجمته. أنظر: المرصفي، **هداية القاري**، 729/2؛ كحالة، **معجم المؤلفين**، 822/3.

147 في ب، ح: "أنها".

148 في ح: "محذوف"، في ي: "لمحذوف".

149 "أو فإن ضرب فقد انفجرت" زائد في ي.

150 في ل: "قول الله".

151 "تعالى" ناقص في ي.

152 تمام الآية: وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۚ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ [سورة البقرة ٢/٥٤].

153 "الآية" ناقص في ي.

154 في جميع النسخ "يقع"، وهو تحريف.

155 في ي: "انتهى".

156 "هكذا فصمّمنا على ذلك أو فلنتهيأ للقفول فقد جئنا فتعيّن أن ذلك التوزيع والتعيّن ليس محل الرّوية والتحسين فتأمل "زائد في ي. انظر: علي بن محمد القاري، **جمع الوسائل**، 57/2، 98.

157 "من قبيل العاطفة في بعض المواضع من السببية في بعض" ناقص في ي.

158 "في بعص المواضع من السببية في بعض ومن قبيل" ناقص في ب، ح، ل.

159 في ي، ل: "فليكن ذلك على".

160 "لأنها" ناقص في ي.

161 "ما" ناقص في ي.

162 في ل: "تمت الرسالة الفاء الفصيحة بعون الله الملك المنان اللّهم ارحم لكاتبه ولقارئه ولجميع المؤمنين والمؤمنات أمين".

163 في ح: "من" وهو تحريف.

164 "من الرسالة في فاء الفصيحة بعون الله المنان الحمد لله على تمام هذه رسالة بعون من تعالى من الابتداء والنهاية والصلاة على صاحب النبوة والرسالة على آله وصحبه إلى يوم الفرض والغاية، وصل وسلم على أشرف جميع الأنبياء والمرسلين، وعلى آله وصحبه أجمعين، وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين. آمين. تم" ناقص في ب، ي.

Sonuç

Celâleddîn ed-Devvânî'nin *Risâle fî tafsil-i fâi'l-faşîha* adlı eseri, Arap dilinin en hassas anlam ilişkilerinden birini teşkil eden fâu'l-fasiha konusuna dair dil ve belâgat alanlarındaki tartışmaları sistemli biçimde ele alan değerli bir risâledir. Müellif eserinde konunun mahiyeti bağlamında hem dil âlimlerinin görüşlerini aktararak hem de meseleye kendi yorumunu katarak tartışmayı derinleştirmiştir.

Devvânî, fâu'l-fasiha'yı sadece bir atıf harfi olarak değil, aynı zamanda mahzuf bir unsura delalet eden, cümleler arası anlam ilişkisini açığa çıkaran ve fesahat derecesini ortaya koyan bir aracı olarak ifade etmektedir. Ona göre, bu harf dildeki belâgat ve fesahatin bir göstergesidir. Nitekim yazar eserinde bu harfin "fasîha" olarak adlandırılmasını ya hazfedilen anlamı ifşa etmesine ya da onu doğru yerde kullanan konuşmacının fesahat derecesine dayandığını ifade etmektedir.

Risale boyunca müellif, fâ' harfinin hangi şartlarda "fasîha", hangi şartlarda ise "sebebiyye" veya "ta'kîb" olarak adlandırılabileceğini örneklerle açıklamıştır. Ayrıca konu özelinde Bakara, Rûm ve Mâide sûrelerinden ayetlerle istişhâd getirerek açıklamalarına dayanak göstermiştir. Ayrıca bu harfin kimi zaman hazfedilmiş bir ma'tûfun aleyhe, kimi zaman gizli bir şart cümlesine, kimi zaman ise emir veya nehiy ifade eden bir unsura bağlı olabileceğini ifade etmiştir. Tüm bunlarla birlikte fâ' harfinin anlamsal çeşitliliklerini ortaya koyarak hem dilbilgisel bir konuya açıklık getirmiş, hem de Arap belâğatının anlamsal boyutunu ve dilin fesahat yapısını gözler önüne sermiştir.

Sonuç olarak, dört nüsha üzerinde inceleme ve tahkikini yaptığımız bu risâle, Arap belâğatında dilin mantıksal ve fesahat yönünü birlikte ele alan önemli bir çalışma olarak kabul edilebilir. Bu eser, hem dilin yapısına dair bir çözümleme örneği sunmakta hem de klasik dönemdeki dil anlayışının derinliğini yansıtmaktadır. Bu bağlamda Devvânî'nin bu çalışması, Arap dil biliminin gelişimine katkı sağlayan, özgün ve sistemli bir şekilde ele alınan bir eser niteliğindedir.

Kaynakça

Ahnef, Abbâs. *Divânu'l-Abbâs b. el-Ahnef*. thk. Âtike el-Harzecî. Kahire: Matbaatu Dâri'l-Kutubi'l-Mısrıyye, 1954.

Anay, Harun. *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*. İstanbul Üniversitesi, 1994.

Anay, Harun. "Devvânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/257-262. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.

Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1951.

Belkınîşî, Ali. "el-Fâu'l-fasîha delâletuha en-nefsiyye ve kıyemuha el-hucâciyye". *Mecelletu'l-'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye ve âdâbihâ* 1 (2021).

Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen litteratur supplement band*. Leiden: E. J. Brill, 1938.

Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahihu'l-Buhari*. Dımaşk: Dâru İbni Kesîr, 2002.

el-Cîl, Abdulaziz Sâfî "el-Fâu'l-fasîha delâletuha ve isti'mâlâtuha ve târîhuhâ ve davâbituhâ". *Mecelletu âdâbi'r-râfidîn* 1/65 (2013).

ed-Devvânî, Celâleddîn. *Makâletun tufsahu ani'l-fâi'l-fasîha*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, 188/48.

ed-Devvânî, Celâleddîn. *Risâle fî fâi'l-fasîhâ*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu, 574/2.

ed-Devvânî, Celâleddîn. *Risâle fî tafsîli fâi'l-fasîha*. Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyonu, 823/6.

ed-Devvânî, Celâleddîn. *Risâle fî tahkîkî fâi'l-fasîha*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ömer İşbilir Koleksiyonu, 170/04.

ed-Devvânî, Celâleddîn. *Risâletu'l-fâi'l-fasîha*. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal Koleksiyonu, 936, 105a.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân-ı Kerîm Meâli. Erişim 25 Ekim 2025. https://kuran.diyanet.gov.tr.

Felâvercânî, Seyyid Ali. "Dirâse ve tahkîk havle fâi's-sebebiyye ve vucûhi isti'mâlihâ". *Mecelletu'l-luğati'l-Arabiyye bi-Dımeşk* 80 (2005).

Harbî, Muhammed b. Selîm b. Muhammed. *Şerhu'l-miftâh li-Nâsırıddîn et-Tirmizî min bidâyeti'l-hâlâti'l-muktedıyye li-takyîdi'l-fi'li bi'ş-şurûti ilâ nihâyeti 'ilmi'l-meânî*. el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 2016.

Houtsma, M T. vd. (ed.). *Mûcizu dâireti'l-ma'ârif'il İslâmiyye*. Merkezu'ş-Şârika li'l-İbdâi'l-Fikrî, 1. Basım, 1998.

Kanûcî, Muhammed Sadık Hasan Hân el-Buhârî. *et-Tâcu'l-mukellel min cevâhiri meâser et-tırâzi'l- âhîr ve'l-evvel*. Katar: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 2007.

Kârî, Ali b. Muhammed el-Hanefî. *Cem'u'l-vesâil fî şerhi'ş-şemâil*. 2 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'ş-Şerîfe, 1900.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-mu'ellifîn terâcimu musannifi'l-kutubi'l-Arabiyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.

Lambton, A.K.S. "al-Dawānī". *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*. ed. P.J. Bearman. Brill, 2012. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1743 Web.

Mahmud, 'Abdulfettâh Mahmud. "el-Fâu'l-faṣîha fi'l-Kur'âni'l-Kerîm dîrâse tahlîliyye beyâniyye fî tefsîrî Ebî's-Su'ûd". *Mecelletu'ş-şerî'ati ve'd-dîrâsâti'l-islâmiyye* 33/114 (2018).

Marsefî, Abdulfettah es-Seyyid Acemî. *Hidâyetu'l-kârî ilâ tecvîdî kelâmi'l-bârî*. Medine: Mektebetu Taybe, ts.

Muhsin, Taha. "el-Fau'l-fasîha li-Celâleddîn ed-Devvânî". *Mecelletu mevrid* 2 (1999).

Mûsa, Ahmed Hamûde. "el-Fâu'l-fasîha muhaddidâtuha ve vazâifuha en-nassiyye (en-Nassu'l-Kur'ânî nemûzecen)". *Mecelletu'l-ulûmi'l-Arabiyye ve'l-insâniyye* 9/3 (2016).

Nuveyhid, Âdil. *Mu'cemu'l-mufessirîn min sadri'l-İslâm ve hatta'l-asri'l-hâdır*. Müessetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988.

es-Subkî, Teceddîn Ebî Nasr Abdilvehhâb b. Ali. *Tabakâtu'ş-şâfi'iyye el-kubrâ*. thk. Abdulfettâh Muhammed el-Celu- Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 10 Cilt. Kahire: Darû İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.

es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakati'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fażl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tali bi-mehâsin min ba'de el-karni's-sabi'*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Tabrusî, el-Fazl bin el-Hasan. *Mecmau'ul-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2005.

Yılmaz, Okan Kadir. *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2018.

ez-Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lam ḳâmûsu't-terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn*. Beyrut: Daru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002.

Ekler

Ek-1: Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu No. 574/2

Ek-2: Süleymaniye Ktp., Halet Efendi Koleksiyonu No. 823/6

Ek-3: Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Koleksiyonu No. 936

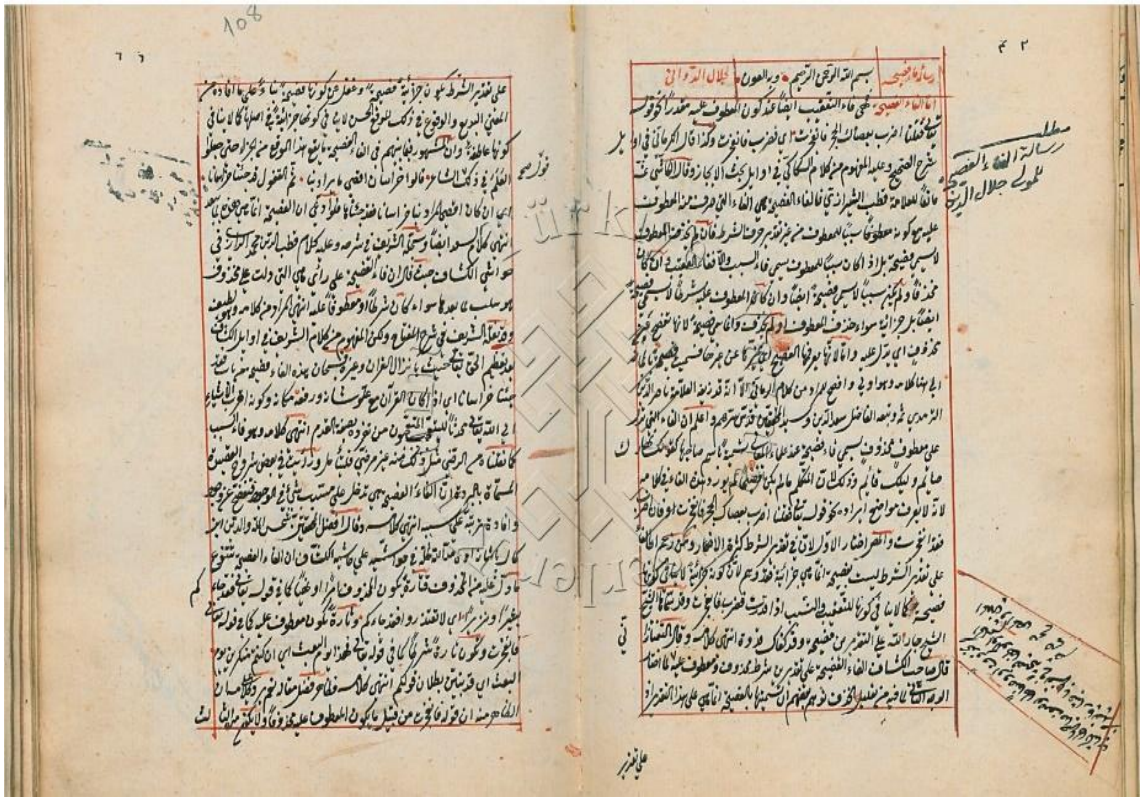

Ek-4: Süleymaniye Ktp., Hamidiye Koleksiyonu No. 188/48